

OSMANLI DEVLETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE FENER RUM-ORTODOKS PATRİĞİNİN SAHİP OLMASI GEREKEN NİTELİKLER VE SEÇİLME KOŞULLARI

*Qualifications Required and Election of the Rum Orthodox Patriarch of Istanbul
from the Ottoman Empire to the Turkish Republic*

Cihan OSMANAĞAOĞLU KARAHASANOĞLU*

Özet: Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, 1453'te İstanbul'un fethi sonrası, Bizans'tan Osmanlı Devleti'ne miras kalmış bir kurumdur. 1454'te Fatih Sultan Mehmet'in iradesi ile (İslâm hukukunun zimmet akdine ilişkin teorik hükümleri bağlamında) yeniden organize edilmiştir. Söz konusu patrikhane, Osmanlı Devleti'nin Rum-Ortodoks tebaasının dini akaidine ilişkin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Ayrıca, şahıs halleri, evlilik, miras, eğitim gibi konularda da Rum-Ortodoks cemaati, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin yönetimindeydi. Çünkü modern-seküler devlette, dini hükümlerin dışında kalan bu alanlar, Osmanlı Devleti hukuk sisteminde, on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısına kadar, dini-hukuki hükümlere bağlıydılar. Zira Osmanlı Devleti, meşruiyetini ilahi odaktan almaktaydı. Dolayısıyla teorik olarak, Müslüman ve Müslüman olmayan Osmanlı tebaasının bağlı olduğu hukuk kurum ve kurallarının geçerlilikleri İslâm hukukuna dayanmaktaydı.

Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin başında, (Fener) Rum-Ortodoks patriği bulunmaktaydı. Bu çalışmada Rum-Ortodoks patriğinin hukuki statüsü, patriğin sahip olması gereken nitelikler / seçilebilme koşulları ve seçilme şekli bağlamında, ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi, Fener Rum-Ortodoks patriği, Osmanlı Devleti, Bizans, 1862 Tarihli Rum Patriklığı Nizamı.

Abstract: The Rum Orthodox Patriarchate of Istanbul was an institution inherited from the Byzantine Empire to the Ottoman Empire in 1453 after the conquest of Istanbul. In 1454, Mehmet II reorganized the Rum Orthodox Patriarchate in the context of theoretical provisions of İslâmic law regarding dhimma contract. The patriarchate was to meet the material and moral needs of the Greek-Orthodox people of the Ottoman Empire regarding the religious dogmas. In addition, the Greek-Orthodox community was under the administration of the Rum Orthodox Patriarchate in matters such as civil law, inheritance, marriage, and education since in the modern-secularstate, the sea areas, which were outside the religious provisions, were bound to religious-legal provisions in the legal system of the Ottoman Empire until the second half of the nineteenth century. Yet the Ottoman Empire took its legitimacy from divine understanding. Thus, theoretically, the validity of the legal institutions and rules to which muslim and non-muslim Ottoman people were bound were based on İslâmicLaw.

At the head of the Rum Orthodox Patriarchate was the Greek-Orthodoxpatriarch. In the present article, the legal status of the Greek Orthodox Patriarch, the qualifications that the patriarch should have the conditions of eligibility and the manner of selection are expressed.

Keywords: The Rum Orthodox Patriarchate of Istanbul, Rum Orthodox Patriarch, the Ottoman Empire, the Byzantine Empire, 1862 Greek Patriarchate Regulations

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, cihanos@yahoo.com,
ORCID ID: 0000-0003-1495-2339
Makale Geliş Tarihi: 10/10/2019, Makale Kabul Tarihi: 15/10/2019

GİRİŞ

Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi¹ ve başında bulunan Fener Rum-Ortodoks patriği, Bizans'ın ("Doğu Roma'nın) ve Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde (yani bu iki devletin de güçten düştükleri dönemlerde) tartışma konusu olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyetinde de bazı zamanlarda yoğunlaşmakla beraber, hukuki statüsü ve faaliyetlerinin ve nüfuz alanının, içinde bulunduğu devletin sınırlarını aşip aşmaması bağlamında, tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Patrikhane'nin bu niteliği, onu, uluslararası zeminde de zaman zaman ilgi odağı haline getirebilmektedir. Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne ilişkin uluslararası alanda yapılan değerlendirmelerin belirli bir hukuki zemine oturtulabilmesi için, öncelikle, bu kurumun ve başında bulunan patriğin, Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki hukuki statüsünün tespiti gerekir. Bu çalışma, Patrikhane'nin başında bulunan Rum-Ortodoks patriğinin hukuki statüsünü belirtmek amacıyla yola çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nden, günümüz Türkiye Cumhuriyetine gelen süreçte ve günümüz Türk pozitif hukukunda Rum-Ortodoks patriğinin hukuki statüsü, Fener Rum-Ortodoks patriğinin sahip olması gereken nitelikler ve seçilebilme koşulları bağlamında, ifade edilmeye çalışılacaktır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi için temel alınacak hukuki düzenleme, günümüz Türk pozitif hukukunda da bazı hükümleri ile yürürlüğünü sürdüren 1862 tarihli *Rum Patrikliği Nizamattı*'dır.

Çalışmanın planı, söz konusu Patrikhane'nin geçirdiği tarihi süreç dikkate alınarak yapılmış, çalışma konusu, belirlenmiş olan sınır dahilinde Bizans, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemleri bakımından kronolojik olarak incelenmiştir.

I- BİZANS'TA BİR DEVLET KİLİSESİ: (FENER) RUM-ORTODOKS PATRİKHANESİ

Doğu Roma'nın sınırları içinde kurulan İstanbul'daki bir Hristiyan kilisesi, yüz yıllar içinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne dönüşmüştür. Şöyle ki erken dönemlerden itibaren Hristiyan Kilisesi'nde başlayan fikir farklılıkları, farklı anlayışlara sahip Hristiyan topluluklarının oluşmasına sebep olmuştur. Ortodoks Kilisesi'nin oluşumu da Hristiyan dünyasındaki en önemli bölünmelerdendir. Söz konusu bölünmenin temeli, Roma İmparatorluğu'nun başkentinin İstanbul'a taşınmasına kadar gitmektedir. İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'nin, Roma'dan ayrı bir kilise olarak gelişmesi, yeni bir merkezi

¹ İstanbul'da bulunan Ortodoks Patrikhanesi'nin çeşitli şekillerde isimlendirilişi söz konusudur. Bu çalışmada Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi tabiri tercih edilmiştir. Doğal olarak tarihi süreç içerisinde Patrikhane'nin ismi, ortaya çıktığı tarihten itibaren bu şekilde değildir. İsme ilave edilen Fener, söz konusu Patrikhane'nin en son ikametgahı olan Fener semtinden kaynaklanmaktadır.

kilisenin oluşmasına neden olmuştur. İstanbul ve Roma'daki iki kilise arasındaki dini ve siyasi mücadele, MS 1054 yılında iki kilisenin birbirlerini karşılıklı olarak aforoz etmeleri ile sonuçlanmış, dördüncü haçlı seferi sırasında (MS 1204'te) İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesi ve yağmalanması bu kopmayı kesinleştirmiştir. Böylece, Bizans'ın siyasi-idari teşkilatı içinde yer alan ve kendisini *Ortodoks* terimi ile adlandıran İstanbul Kilisesi, Roma Kilisesi'nden ayrılmıştır. Roma Kilisesi'nden ayrı bir kilise niteliğine sahip olan İstanbul (Ortodoks) Kilisesi'nin, Bizans dönemindeki statüsüne ilişkin olarak belirtilmesi gereken, söz konusu kilisenin, imparatorluğun siyasi bölünmesi ve idari teşkilatı içinde yer aldığıdır.

Bizans döneminde kilisenin hiyerarşik olarak başında bulunan patrik ve diğer ruhban şu şekilde göreve gelmekteydi. Mahalle papazı, bölgede yetkili piskoposlarca, cemaatin isteğiyle seçiliyor, piskoposluğa bağlı rahipler ise piskoposu seçiyor, piskoposluklardan biri boşaldığında, papazların bir araya gelerek üç isim belirleyip, eyalet piskoposuna sunmaları üzerine, piskopos bu kişiler arasından istediğini seçiyordu. Metropolitleri²de aynı usul üzerinden patrik seçiyordu. Dokuzuncu yüz yıldan itibaren metropolitler, Sinod'un³ gösterdiği adaylar arasından seçilmiş, alt rütbedeki papazlar, metropolitlerin seçiminde rol oynamamışlardır. Patriğin seçiminde ise sekizinci yüz yıldan itibaren, patriklik metropolitleri, patriklik mahkemesindeki yüksek görevlilerle beraber, üç aday seçiyor, imparator da bunların arasından patriği seçiyordu; şayet imparator üç adayı beğenmezse, başka birini patrik olarak atıyordu. Bizans imparatoru, patrik ve piskopos olarak din adamı olmayanları da seçebiliyordu. V. yüz yılda Bizans imparatoru Teodosios, din adamı olmayan bir kişiyi patrik olarak atamıştır; din adamı olmayanlardan atanan patrik sayısının altıyı aştığı ifade edilmektedir.⁴ Kadıköy Konsili'nin kabulü uyarınca, imparatorun, patriklik ve piskoposluk makamına atama yapma yetkisi bulunmaktaydı. Perslerin örneğini izleyerek "Doğu Kilisesi"ni bir devlet kilisesi haline getirmiş olan Bizans imparatorları, dogma çatışmalarına karışır, dini kararlar yayınlıyorlar, konsil toplarlardı. Kilisenin en yüksek görevlilerinin kutsallıklarını ifade etmek üzere "hosios" ya da "hagios" unvanları kullanılabilirken, "deios" (tanrısal) unvanını ancak imparator kullanabiliyordu. Konstantinos'tan İustianos'a kadar imparator aynı zamanda piskopos sayılmış, ilk olarak İustianos, imparatorluk yetkisi ile Hıristiyan rahipliği arasında ayırım yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁵ Bu

² Metropolit kelimesi, Ortodoks Kilisesi'nde, patrikle başpiskoposlar arasındaki rütbeyi ifade etmektedir. (Şahin, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 124.)

³ Sen Sinod, kutsal meclis manasındadır ve Ortodoks Kilisesi'ni yöneten din adamları meclisini ifade eder. (Benlisoy, Yorgo/Macar, Elçin, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996, s. 154.)

⁴ Benlisoy/Macar, a.g.e., s. 29.

⁵ a.e., s. 29.

itibarla Bizans'ta patriğin gücü, imparatorun siyasi iktidarı üzerinde çok da etkili olmamıştır. “Doğu devlet geleneği”nden hareket eden, Benlisoy ve Macar tarafından Bizans'daki patriğin konumu, Osmanlı Devleti'ndeki şeyhülislâmın konumuna benzetilmişti.⁶ Hükümdarın siyasi iktidarını / yönetim erkini ve uygulamalarını meşrulaştırmak.

Yeni bir patrik seçildiğinde, Bizans sarayında uygulanan protokolü Hammer şu şekilde anlatmaktadır: “Yeni patrik, imparatorun, üzerine kıymetli bir takım konulmuş bir atı ile, Bukoleon sarayından patrikhaneye yönelir, orada büyük rahipler kendisine yemin ederlerdi. Törende bütün senato üyeleri etrafında bulunduğu ve kendisi de tahta oturmuş olduğu halde imparator da hazır bulunur ve başı açık olarak patriğe incilerle, kıymetli taşlarla süslü bir âsâ verirdi. İmparator elinde hükümdarlık âsâsı, sağ tarafında veliiaht, solunda da Ereğli metropolidi bulunduğu halde ayağa kalkardı. Seçilen patrik kurul önünde üç defa başını eğer ve imparatorun ayaklarına kapanırdı. İmparator, âsâsını patriğin başı üzerine uzatarak şu sözleri söylerdi: ‘-Bana bu devleti vermiş olan kutsal Ekanim-i selâse (Trinite: Üçlü inanç) sana yeni Roma patrikliğini tevcih ediyor.’ Patrik bu suretle imparator tarafından görevini almış olur ve ondan sonra da imparatora kominyon âyinini yerine getirirdi”.⁷

Bu şekilde atanan patriğin başında bulunduğu patriklik makamı, Bizans döneminde, imparatorluğun sınırları içindeki şehir, kasaba ve köylerde bulunan kilise, manastır ve bunlara bağlı emlak, akar ve toprağın yönetimi ile ilgili, ruhban heyeti statüsündeydi. İdari, adli, fonksiyonlara sahip olan Sinod'un ise erken Orta Çağ'ın başlarından itibaren var olduğu, etkili ve yoğun bir şekilde faaliyette bulunmasının, onuncu yüz yıldan itibaren başladığı, daha sonraları patrikliğin yönetiminde vazgeçilmez bir rol aldığı ifade edilmektedir. On birinci yüz yıla ait bilgilerle rutin işleri görmek üzere, haftada üç gün toplanan Sinod'un (tanınmış birinin aforoz edilmesi gibi) olağanüstü hallerde de toplandığı belirtilmiştir.⁸

İstanbul patriğinin diğer patrikler karşısındaki üstünlüğü, imparatorluğun başkentinde olmasından kaynaklanan, şeref üstünlüğüydü. Diğer üç kilisenin işlerini (Kudüs, Antakya, İskenderiye) imparator nezdinde aracı olarak İstanbul patrikliği görmekteydi. Piskopos ve rahipler, metropolitlerin hareketlerinden şikayetçi

⁶ Benlisoy/Macar, a.g.e., s. 30.

⁷ Joseph von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Çev.: Mehmet Ata; özetleyerek yeniden yazan: Abdülkadir Karahan, 4. bs., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 193-194. (Patriğin nihai olarak Bizans imparatoru tarafından seçilmesi ve seçilmesi neticesinde yerine getirilen ritüelde imparatorun ayaklarına kapanması, patrikle imparatorun karşılıklı statü ve yetkileri, dünden bu güne Patrikhane'nin ekümenikliği, dolayısıyla patriğin egemenliği altında bulunduğu siyasi iktidarla ilişkisi bağlamında, tartışılabilir ilginç bir görünüm olarak ortaya çıkmaktadır.)

⁸ Kenanoğlu, Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 93.

olduklarında, İstanbul patriğine başvurabiliyorlardı. Ayrıca İstanbul patrikliğinde Sinod meclisi, “yasama”, “yargı” ve idare organı şeklinde de faaliyette bulunmaktaydı.⁹

Bizans’ın güç ve toprak kayıpları neticesinde, Patrikhane de gittikçe zayıflamış¹⁰, 1453’te Patrikhane’nin etkili olduğu coğrafi saha olarak, İstanbul civarı ve Mora yarımadasının bir kısmı kalmıştır.¹¹

II- 1453 İSTANBUL’UN FETHİ SONRASI FENER RUM-ORTODOKS PATRİĞİNİN HUKUKİ STATÜSÜ

Bir devlet kilisesi halinde Bizans’ta varlığını devam ettiren Patrikhane, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethi ile, Osmanlı Devleti’nin bir kurumu haline gelmiştir. Artık Bizans’tan çok daha güçlü bir devletin kurumudur; bu devletin sınırları genişledikçe, Patrikhane’nin de aynı sınırlar kapsamındaki tüm Ortodoks reaya üzerindeki ruhani hakimiyeti yayılmıştır. Osmanlı Devleti’nde de Rum-Ortodoks patriğinin kimler arasından ve ne şekilde seçileceğine ilişkin Bizans’taki gelenek, neredeyse aynen devam etmiştir. Şöyle ki, Klasik dönem Osmanlı Devleti uygulamasında, patrik ve metropolitlerin nasıl seçilip, nasıl görevden alınabileceklerine ilişkin usul, erken dönemlerden itibaren bellidir. Olağanüstü dönemler hariç, söz konusu usul uygulanmıştır; patrik seçim usulünü, Osmanlı Devleti dönemindeki ilk patriğin atanma şekli belirlemiştir. Zira Rum cemaatin tercihlerini de dikkate alan Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’un fethi sonrası, ilk Rum-Ortodoks patriği olarak Gennadios’u atamıştır; başka bir şekilde söylenecek olursa, Gennadios’un patrik olması Osmanlı Devleti padişahının iradesidir. Aslında genel eğilim, patriğin Sinod tarafından seçilmesi, atamanın siyasi iktidar sahipleri tarafından yapılmasıdır. Zaman zaman devletin, kimin patrik seçileceği konusunda, yönlendirmesi ve telkini olduğu da göz ardı edilemez.¹² Ancak geleneksel usul takip edilmekteydi. Şöyle ki İstanbul Rum patrikliğinde boşalma olduğunda, İstanbul yakınındaki Ereğli, İznikmid, İznik, Kapıdağ, Kadıköy metropolitleri ve İstanbul’da bulunan cemaat-i metropolitan üyeleri, aralarından bir metropoliti, patrik olmak üzere seçerek Babialı’ye bildirmekteydiler; patrik olarak seçmeleri gereken kişi, *güvenilir, devlete sadık, Osmanlı ülkesinde doğmuş, babası da Osmanlı tebaası* olmalıydı. Seçilen metropolit patrik olarak atanmakta, kendisine (üzerinde padişahın el yazısı ile *mucibince amel oluna* kaydı da bulunan) bir berat verilmekteydi. Patrik, ömür boyu görev yapmak üzere

⁹ Kenanoğlu, a.g.e., s. 93.

¹⁰ Berkes, Anadolu’da Osmanlı Devleti’nin gücü ortaya çıkmaya başladığında, akıbetini Bizans Devleti’nin akıbetine bağlamış olan Rum-Ortodoks Kilisesi’nin, çöküntü halinde olduğunu belirtmektedir. (Bkz.: Berkes, Niyazi, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, 2. baskı, s. 9.)

¹¹ İksel, Settari F., “İstanbul Rum Patrikhanesi,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 62, (Kasım 1972), s. 27.

¹² Kenanoğlu, a.g.e., 164-165.

seçilmektedir; ancak bu görevini hayatı boyunca sürdürebilmesi için, *tebaaya zulmetmemeli, ayınlerine aykırı davranmamalı, devlete ihanet etmemeli*¹³ idi; aksi halde, cemaat-i metropolidanın görüş ve talebi ile görevden alınır. Patriğin kendi iradesi ile patrikliği bırakması (istifa etmesi) neticesinde de cemaat-i metropolidan sadarete istifa eden patriğin azli için dilekçe vermekte ve yeni patriğin seçimine geçilmektedir.¹⁴

Yukarıda ifade edilmiş olan teamül gereği göreve getirilen Rum-Ortodoks patriklerinin, hangi nedenlerle görevden alınacaklarına dair teamül de oluşmuştur; genelde, ihtiyar olması, hasta olması, devlet aleyhine davranışlar içine girmesi, umur-ı milleti idareye muktedir olmaması (kendi cemaatini iyi idare edememesi) durumunda¹⁵, patriğin görevden alınması söz konusu olmaktadır. Şikayet üzerine¹⁶ ya da kendi isteği ile de patrik, görevden alınabilmektedir. Belgelerde patriğin suçsuz yere görevden alınamayacağı, bir başkasına iltimas için değiştirilemeyeceği, kendisi talep ederse ya da maslahat gereği azli gerekirse, Ereğli, Kapıdağ, İznikmid, İznik, Kadıköy metropolitleri ve İstanbul'daki cemaat-i metropolidanın oylarıyla aralarından birini patrikliğe seçecekleri, seçilen kişinin patrik olarak atanacağı ifade edilmektedir.¹⁷

Kendi hevasına tabi olmak, reaya kızlarının müstemenlerle evlendirilmesine mani olunması gerekliliğine dikkat etmemek, metropolit tayini ve diğer işler dolayısıyla olağan dışı akçe almak, cemaatinden suçsuz olan kişileri sürgün ettirmek, millet sandığından akçe çalmak, isyana katılmak gibi durumlarda da patrikler görevlerinden alınmışlardır. Bu gibi olaylarda patrikler, bazen padişahlar tarafından doğrudan doğruya görevden alınmışlar, bazen de metropolitler (patriğin suçuna ortak görülme endişesiyle) bu tür eylemler içindeki patriklerin görevden alınması için Babıali'ye başvurmuşlardır.¹⁸

Yeniden 1454'e dönülürse, Fatih Sultan Mehmet'in, tüm Ortodoks tebaasını Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin denetim ve gözetiminde

¹³ Bozkurt, Gülnihâl, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, 2. baskı., s. 29.

¹⁴ Kenanoğlu, a.g.e., s. 165.

¹⁵ Şahin, a.g.e., s. 90.

¹⁶ Rum milletinin patrikleri hakkında şikayette bulunup azlini istedikleri çok sayıda olayla karşılaşmaktadır ki bu durumlarda patriğin azledilip, azledilmeyeceğine devletçe karar verilmiştir. (Kenanoğlu, a.g.e., s. 167.) Osmanlı Devleti iktidarında, yüz elli dokuz patrikten yüz beşi azledilmiş, yirmi yedisi istifa etmiştir. Çok sayıda patriğin azledilmiş olmasının temelinde, Babıali'nin politikası kadar, Rum cemaatinin içindeki menfaat çatışmaları ve gruplaşmaların da rolü bulunmaktadır. (Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 2. baskı, s. 22.)

¹⁷ Kenanoğlu, a.g.e., s. 171-172.

¹⁸ a.e., s. 172.

örgütlediği ifade edilmelidir. Patriklerin denetim ve gözetim yetkileri¹⁹, onlara verilen beratlar ile görünür hale getirilmiştir. Burada millet – cemaat- başı olan patrik, sadece imtiyazlara sahip değildir, bu imtiyazların beraberinde getirdiği, görev sorumlulukları da bulunmaktadır; kendisini patrik olarak atayan Osmanlı padişahına karşı sadece kendi eylemleri bakımından değil, cemaatine dahil Ortodoks tebaanın eylemleri bakımından da sorumludur. Osmanlı Devleti'nin Patrikhane'yi en üst konumda temsil eden patrikten beklentisi, devlete karşı, millet –cemaat- başı olarak temsil ettiği tebaanın da devlete sadakatini sağlamaktır. II. Mahmut döneminde idam edilen Rum-Ortodoks patriğinin, idam edilmesinin gerekçelerinden birisi de, isyan eden Rum-Ortodoks reayayı gerektiği gibi, nezareti altında tutarak yönlendirememesidir.²⁰ Patriklere verilen beratlarda, cemaat mensuplarını gerektiğinde nasihatle yola getirmeleri, nasihatle yola gelmeyen cemaat mensuplarını tedip ederek yola getirmeleri, bunda da başarılı olamazlarsa, hükümete ihbar etmeleri öngörülmekte idi. Bu noktada sadece patriğin değil, diğer yüksek ruhbanın da yükümlülükleri söz konusudur. Sinod (*cemaat-i metropolidan* –metropolitler meclisi) üyesi ruhban, gerekli yükümlülüklerini yerine getirmeyen patriği, Osmanlı devlet yöneticilerine bildirmek zorunluluğundaydı; aksi takdirde onlar da patrik gibi sorumlu idiler. Bunun somut örneklerini, patriklerini şikayet ederek, patriklik görevinden alınmalarına sebep olan yüksek ruhbanın varlığı göstermektedir.²¹

III- 1862 TARİHLİ RUM PATRİKLİĞİ NİZAMATI'NIN KABULÜ SONRASI FENER RUM-ORTODOKS PATRİĞİNİN HUKUKİ STATÜSÜ

Osmanlı Devleti'nde, sosyal, siyasi, hukuki alanlarda modernleşme çabalarının yaşandığı, 1839 Tanzimat Fermanının ilan edilmesinin

¹⁹ Klasik dönemde gayrimüslimler, dolayısıyla Rumlar, ceza davalarına ilişkin uyuşmazlıklarında, kadı mahkemesinin (genel yetkili mahkemenin) görev alanına girerken, evlenme, boşanma, drahoma, cihaz gibi, günümüz anlamında özel hukuka ilişkin olarak değerlendirilebileceğimiz uyuşmazlıklarında, cemaat mahkemelerinin yargı alanı içindeydiler. Ancak bu noktada cemaat mahkemelerinin istisnai yetkili mahkemeler olarak ifade edilebileceklerine dikkat çekilmelidir. Çünkü cemaat mahkemesine dava, ancak uyuşmazlığın her iki tarafı da gayri Müslim olduğunda götürülebilirdi. Bu durumda uyuşmazlığın iki tarafının da cemaat mahkemesine başvurmada rızasının bulunması gerekmekteydi. Taraflardan biri cemaat mahkemesine başvurmak istemeyerek kadı mahkemesine giderse, cemaat mahkemesi, uyuşmazlık konusunda hüküm veremezdi. Ayrıca cemaat mahkemelerinin verdiği kararların infazı, Patrikhane ya da ona bağlı ruhbanlar aracılığı ile yapılamaz, kararların infazı, devlet mekanizması içindeki diğer organlar tarafından yerine getirilirdi. Osmanlı Devleti, Patrikhane'yi vergi ve miras hukukuna ilişkin bazı konularda da yetkili kılmıştı.

²⁰ Patriklerin görevden alınmalarına ve idamlarına ilişkin olarak bkz: Osmanağaoğlu, Cihan, *1862 Rum Patrikliği Nizamati Çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 49-52.

²¹ Kenanoğlu, a.g.e., s. 167.

ardından başlayan süreçte, diğer dini cemaat örgütlenmelerinde olduğu gibi, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin örgütlenmesinde de, yeni bir yazılı düzenlemenin yapılması öngörülmüştür. Böylece Patrikhane'nin, özellikle Ortodoks cemaati üzerindeki yetki ve görevleri, Rum-Ortodoks patriklerine verilen beratların dışında, yeni yazılı bir düzenlemeye kavuşturulmuş olacaktı. Patrikhane yönetimi, bu konuda istekli davranmamıştır; çünkü, Ortodoks cemaati üzerindeki (günümüzde modern / seküler devletlerde dini konuların dışında görülen, ama Osmanlı Devleti'nin Klasik döneminde dini hükümler bağlamında değerlendirilen) şahıs hallerine, nikaha, mirasa ilişkin yetkilerinin yanında, vergi toplama, tedip, eğitim gibi çoğu yetkisinde azalma olacağı, cemaati üzerindeki iktidarını kaybedeceği endişesindeydi. Şöyle ki kutsal Sinodun (cemaat-i metropolidan) yanına, ruhban olmayan kişilerin de dahil olacağı bir meclis eklenecekti. Ancak neticede, Patrikhane'de oluşturulan ve yüksek ruhbanın katıldığı "Rum-Ortodoks millet meclisi" tarafından (1861-1862 yılları arasında) taslakları hazırlanan nizamnameler bütünü, Padişahın onayından sonra yürürlüğe girdi. Böylece (en sonuncu nizamname 1862 tarihinde yürürlüğe girdiği için, 1862 tarihi ile ifade edilen) 1862 tarihli *Rum Patrikliği Nizamatı* yürürlüğe girmiş oldu. İçinde sekiz ayrı nizamname barındıran Rum Patrikliği Nizamatı, "Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi" başlığıyla üç fasıldan oluşan nizamname ile başlamaktadır.²² Diğer nizamnamelerin isimleri ise "Piskoposluğa Müstehak Olacak Rahiblerin Sıfat-ı Lazimeleriyle Usul-i İntihabiyyelerini Mütezammın Nizamname", "Cemaat-i Metropolidanın Heyetiyle Suret-i Teşkilini Mutazammın Nizamname", "İstanbul Patriği İle Cemaat-i Metropolidanın Yekdiğerine Olan Münasebatını Havi Nizamname" "Meclis-i Muhtelit-i Daiminin Suret-i Teşkili Nizamnamesi", "Meclis-i Muhtelit-i Daimi Azasının Vezaifi", "Yüz Otuz Bin Kuruş Dersaadet Ahali-i İseviyyesi Tarafından Üç Yüz Yetmiş Bin Kuruş Dahi Ber-vech-i Ati Her Birine İsabet Ettiği Miktara Göre Maaş-ı Mukannenleriyle Beraber Piskoposlar Tarafından Tahsil ve Millet Sandığına Teslim Olunmak ve Kendisine Ceste Ceste Verilmek Üzere Meclis-i Muhtelit-i Milletde İttifak-ı Ârâ İle İstanbul Patriği İçin Tahsis Kılınmış Olan Senevi Beş Yüz Bin Kuruş Maaş ile İstanbul Patrikliğine Merbut ve Tâbi Bilcümle Piskoposların Senevi Maaşlarını Mübeyyen Nizamname", "Manastırlar Hakkında Bazı Mevadd-ı Umumiyyeyi Havi Nizamname" dir.

Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi'nin ilk faslı "suret-i intihab beyanındadır" başlığını taşıırken ikinci faslı da "patrikliğe layık ve intihab olunacak zatın sıfat-ı lazimesi beyanındadır" başlığını taşımaktadır. Üçüncü faslın başlığı ise

²² Düstur, I. Tertip, C.II, s. 902-937.

“patrik intihabı için teşekkül edecek meclis-i umuminin heyeti beyanındadır” şeklindedir. Görüldüğü üzere nizamnamenin ilk faslı Fener Rum-Ortodoks patriğinin hangi usulle seçileceğini öngörürken, ikinci fasıl, patrik olarak seçilecek kişide aranan nitelikleri belirlemektedir; son fasıl ise patriği seçecek olan “umumi meclise” ayrılmıştır. On üç maddeden oluşan ilk faslın, birinci maddesine göre, patriklik makamında boşalma olduğunda, cemaat-i metropolidan (metropolitler meclisi) ve muhtelit (karma) meclis üyeleri tarafından, İstanbul’da bulunan “ehil ve erbap” bir metropolit, patrik kaymakamlığına seçilip, durumun hükümete bildirilmesi ve yeni patriğin seçilmesine dair emir verilmesiyle (buyruldu gönderilmesiyle) patrik seçimine ilişkin prosedür başlayacaktır.²³ İkinci madde gereği, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi’ne tâbi bulunan metropolitlerin tümüne mektup gönderilerek, piskopos rütbesine sahip ruhbandan patrikliğe ehil gördükleri kişinin adını bir kağıda yazıp, bu kağıdı mühürlü bir zarfa koyarak, kırk bir gün içinde İstanbul’a göndermeleri bildirilecek ve yirmi sekiz metropolitlik ahalisine yazı gönderilerek, yirmi sekiz metropolitlik dairesinde bulunan ahalinin patriği seçecek mecliste birer vekil bulundurmaları için, *avamdan* (ruhban sınıfına dahil olmayanlardan) uygun gördükleri kişilerin, belirli günde başkentte hazır bulunmaları gerekliliği bildirilecektir. Üçüncü maddede ise cemaat-i metropolidan üyeleri ile İstanbul’da bulunan metropolitlerin, patrik olarak seçilmeye layık gördükleri piskoposun ismini yazıp mühürledikleri varakayı, en geç seçim gününden beş gün öncesine kadar ulaştırmaları ve bu kağıtların da taşradan gelen oy pusulaları (rey varakaları) arasına (torbasına) koyulması öngörülmüştür. Dördüncü madde, patrik seçimi için tespit edilmiş olan kırk bir günlük sürenin bitiminden beş gün evvel nizamname gereğince seçim meclisinde bulunması gereken ruhban ve avamdan üyelerin tümüne, kaymakam tarafından davetiyeler gönderilmesi ve kendilerine kararlaştırılan seçim gününün bildirilmesi, söz konusu günde davet edilenlerin tümü toplanma yerine gelip, şahısları tahkik olup onaylandıktan sonra kapıların kapanmasının ardından, cemaat-i metropolidanın katibi ile hazır bulunanlar arasından seçilecek iki kişinin, oy pusulası torbasını açarak saymaları gerekliliğini hüküm altına almaktadır. Beşinci maddeye göre, oy pusulalarında isimleri görülen piskoposların, az ya da çok oy alması bir farklılık doğurmaksızın, her biri –eşit şekilde- patrik aday olarak kabul edilecekti. Altıncı madde, oy pusulalarında isimleri bulunmayan piskoposların patrik aday olabileme imkanını düzenlemiştir. Şöyle ki bir piskoposun (ya da piskoposların) adı, oy pusulası torbasından çıkan mühürlü evrakta bulunmadığı halde, avam meclisinden bazıları, oy torbasında isimleri bulunmayan piskoposlardan da patrikliğe aday gördüklerini patrik aday olarak bildirebilirlerdi; bu talepleri ruhani meclisin (cemaat-i metropolidanın) üçte biri tarafından

²³ Düstur, I. Tertip, C.II, s.902; Ahmet Reşit, *Ekalliyetlerin Himayesi*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1933, s. 32; Şahin, a.g.e, s.118.

kabul gördüğünde, söz konusu piskoposlar patrik adaylarının arasına katılmış bulunurlardı. Yedinci madde ise, bu şekilde patrik adayı olarak tespit edilen metropolitlerin isimlerinin bir deftere yazılarak, altının meclis huzurunda kaymakam, cemaat-i metropolidan ve meclis-i muhtelit tarafından imzalanarak mühürlenmesini öngörmüştür. Sekizinci madde uyarınca devam eden prosedürde, önceki maddede söz konusu olan ve patrik adaylarının isimlerini içeren defter, Babıali'ye gönderilecek ve bu defter, Babıali'nin patrikliğe ehil görmediği (*umur-ı mülkiyyece liyakati görünmeyen*) kişileri içeriyorsa, bu kişilerin isimleri defterden çıkarıldıktan sonra²⁴, kalan adaylar arasından seçimin yapılması (yirmi dört saat içinde) Babıali tarafından Patrikhane'ye bildirilecekti. Dokuzuncu ve onuncu maddeler adayların üçe indirilmesini öngörmüştür. Adayların isimlerinin yazılı bulunduğu defter, Babıali'den döndükten sonra, Babıali tarafından ismi çıkarılmış adaylar var ise, bunlar hariç, listede kalanların arasından üç kişi, gerek ruhban gerek avamdan olan meclis üyelerinin gizli oyuyla ve oy çokluğu ile belirlenecekti ve ruhban olsun avam olsun bu oylamada hazır olan tüm meclis üyelerinin oyları aynı değerde idi. Her biri "birer" oy kullanabileceklerdi. On birinci madde bu üç adaydan birinin patrik olarak seçimini düzenlemişken, on ikinci madde oy çokluğu sağlanamaması durumunu, on üçüncü madde ise seçilen kişinin patrikliğine ilişkin tasdik ve merasimi öngörmüştür. Söz konusu maddeler uyarınca patrik seçimine ilişkin prosedür şu şekilde tamamlanır: Patrik adayı sayısı üçe indirildikten sonra meclisin ruhban olan üyeleri, kiliseye giderek, (ruhban olmayan üyeler de hazır buldukları halde) kilisede icra edilen ayin neticesinde, gizli oy ve oy çokluğu ile bu üç adaydan birini (*ruh-i mukaddesden istimdad ederek - yardım isteyerek-*) patrik seçerler, ancak oy çokluğu sağlanamaz adaylardan bir kısmı eşit oy alırlarsa, kaymakamın oyu ön plana geçer ve onun oyu ile hangi adayın patrik olacağı tespit edilirdi. Seçim sonucu Babıali'ye bildirilir, seçilen kişi Babıali'nin daveti üzerine padişah huzuruna çıkarak "memuriyet-i resmiiyesini icra" ettikten sonra, olağan alay ile Patrikhane'ye gittiğinde orada da "merasim-i mer'iyye" icra olunurdu.²⁵

Bu nizamnamenin birinci faslı bu şekilde Fener Rum-Ortodoks patriğinin seçimini düzenlerken, ikinci faslı, patrik seçilebilecek kişide aranan nitelikleri üç madde halinde bildirmektedir: Bu fasla göre patrik seçilecek kişinin, olgunluk yaşına (*sinn-i kemale*) ulaşmış olması, piskopos

²⁴ Babıali'nin listeden aday çıkarma gerekçesi, aynı madde metninde "patrik olacak zat kilisece reis-i ruhani olduğu misillü patrikliği dahilinde bulunan Hıristiyanların bazı mesalih-i dünyevilerinde dahi Devlet-i Aliyye'nin vasita-i tenfiz ahkamı olduğundan umur-ı ruhaniyye ve milliyede ehil olan zatın tayini için emir-i intihab-ı rüesa-yı ruhaniyye ve avama aid olub fakat Saltanat-ı Seniyye kendisine bit-tabii aid olan hakk-ı ru-yi intihab-ı umumiden çıkan bir zat hakkında icra mecburiyetinde bulunmamak üzere" şeklinde ifade edilmiştir. (Düstur, I. Tertip, C.II, s.903.)

²⁵ Söz konusu nizamnameye göre patrik seçimi için bkz: Ahmet Reşit, a.g.e., s. 32-33; Şahin, a.g.e., s. 118-122; Bozkurt, a.g.e., s. 171-172.

rütbesine sahip bulunması, en az yedi sene aralıksız bir makamı (*lekedar olmayacak şekilde*) yönetmiş olması, ahlak ve adabının şaibe altında bulunmaması, eğer mümkünse fen, maarif, ilim ve kilise kanunlarına vakıf olması (hatta bu esaslarda kamil olması), gerek Patrikhane'yi, gerek kiliseleri her zaman ve her yerde himaye kudretinde bulunması, patrik seçilmesini onaylayacak olan Saltanat-ı Seniyye'nin güvenini kazanmış olması, umum milletin güven ve itibarına layık olacak vasıflara ve şahsi onura sahip bulunması, hiç olmazsa pederinden (babasından) beri aslen Osmanlı tebaası olması zorunludur.

Yukarıda ifade edilen seçilme koşullarına sahip olarak ve öngörölmüş usulle seçilmiş olan Rum-Ortodoks patriğinin yönetimi altındaki Patrikhane, Osmanlı Devleti'nin son döneminde "kadim imtiyazları"na dokunulduğu iddiasıyla, Osmanlı hükümetleri ile tartışmalar yaşamıştır. Söyle ki Osmanlı hükümetleri ile Patrikhane arasında yaşanan tartışmalar, bilhassa II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında daha da yoğunlaşmıştır. Çünkü daha evvel de ifade edildiği üzere, modernleşmeye çalışan bir devlet söz konusudur ve Klasik dönemde din alanında kabul edilen çoğu konu, bu dönemde dünyevi alanda kabul edilmektedir. Örneğin okullar (Rum-Ortodoks tebaanın eğitim ve öğretimi) konusunda tartışma zirveye çıkmıştır. Devlet, din farkına bakılmaksızın eşit statüde gördüğü tebaasının en üst derecedeki sadakatini, kendisi için istemekteydi; bu nitelikteki tebaa için eğitim ve öğretimin de ortak olması gerekli idi. Bu itibarla din ayrımı söz konusu olmaksızın tebaanın beraber devam edebileceği okullar açılırken, devlet, gayri Müslim (dolayısı ile) Rum cemaatinin okullarını da programları ve öğretmenleri konusunda denetlemek istemiş, ancak Patrikhane istikrarlı bir şekilde bu denetimlere karşı çıkmıştır.²⁶ En fazla tartışma yaratan diğer konulardan biri de *kiliseler* meselesidir. Patrikhane'nin dini iktidar alanından çıkan Ortodoks tebaa ile Patrikhane, kiliseleri paylaşmıyorlardı.²⁷ Sonuç, Kiliseler Kanunu'nun kabulü olmuştur.²⁸

Kendisine bağlı Ortodoksların kendisinden ayrılması, Patrikhane açısından, dini nüfuzunun kırılmasının yanında maddi kayıp anlamına da gelmekteydi. Çünkü toplanan vergiler, mirasından yararlanan ruhbanlar söz konusu idi. Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin, Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin yürürlüğe girmesi, cemaat mahkemelerin kaldırılarak, görevlerinin şeriye mahkemelerine verilmesi, nizamiye mahkemelerinin görev alanlarının genişletilmesi, modernleşme çabasındaki devletin yaptığı temel reformlardır. Bu bağlamda Patrikhane de o gün için dünyevi alanda görölen konulardan dışlanarak,

²⁶ Osmanağaoğlu, a.g.e. , s. 214-215.

²⁷ Patrikhane'den ayrılmak için en yoğun mücadeleyi veren topluluk, mezhep bakımından, Rumlarla aynı mezhebin mensubu bulunan, yani Ortodoks olan Bulgarlardır ve bu mücadelelerinin neticesinde (1870'de) Bulgar Eksarhlığı'nı kurmuşlardır. Bulgar topluluğundan Fener Patrikhanesi'nden kurtulamayacakları ümitsizliğine kapılanlardan, Katolik mezhebine geçenler de olmuştur.

²⁸ Osmanağaoğlu, a.g.e., s. 212-213.

dini alana çekilmeye zorlanıyordu ki patrik III. Yuvakim “Patrikliği sıradan bir papaz²⁹ haline getirmek için çaba sarf ediyorlar” cümleleri ile bu duruma isyan etmekteydi; Osmanlı hükümetlerinin, bilhassa II. Mesrutiyet sonrası Osmanlı hükümetlerinin amacı da tam olarak buydu aslında. Yaptığı düzenlemelerle hükümet, Patrikhane’yi devlet bürokrasisine ait işlerden olabildiğince dışlayarak, Rum- Ortodoks tebaa ile arasından çekilmesini istiyordu

IV- TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ FENER RUM-ORTODOKS PATRİĞİNİN HUKUKİ STATÜSÜ

Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Fener Rum-Ortodoks patriğinin hukuki statüsünün tespiti için, konuyu hangi hukuki metnin düzenlediğinin belirlenmesi gerekir. Bu dönemde de temel hukuki metin, 1862 tarihli *Rum Patrikliği Nizamı*’dır. Aslında bu noktada belki, 1862 Rum Patrikliği Nizamı’nın halen yürürlükte olup olmadığı sorusu sorulmalıdır. Sorunun cevabı verilirken takip edilecek yöntem şu olmalıdır: Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile ilgili özel bir düzenleme yapılmamıştır. Dolayısıyla Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi’ne ilişkin yeni ve özel bir düzenleme yapılmadığı sürece, 1862 Rum Patrikliği Nizamı’na gidilmesi ve söz konusu yasal düzenlemenin halen yürürlükte bulunup bulunmadığının tespiti gereklidir³⁰; bu tespit yapılırken 1862 Rum Patrikliği Nizamı’nın içinde bulunan nizamnamelerden hangilerinin, nizamnamelerin hangi maddelerinin, hatta nizamname maddelerinin hangi cümlelerinin içerdiği hükümlerin yürürlükte bulunup bulunmadığının ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir. Bu itibarla öncelikle söz konusu nizamnamelerden *Meclis-i Muhtelit-i Daiminin Suret-i Teşkili Nizamnamesi* ve *Meclis-i Muhtelit-i Daimi Azasının Vezâifine İlişkin Nizamname’nin* ve *patrik ve piskoposların maaşlarını düzenleyen nizamnamenin* yürürlükte bulunmadığı belirtilerek, bu üç nizamname elenebilir. Diğer nizamnameler ve hükümleri bakımından da günümüz Türkiye Cumhuriyeti’nin Anayasa ve kanunlarına uymayan her hükmün, ayrı bir hukuki tasarrufa gerek kalmadan yürürlükten kalktığı belirtilmelidir. Dolayısıyla *karma meclis* ya da *umumi meclis* oluşturulması ile ilgili hükümler hukuken geçerli değildir. Ancak patrik seçimi ve patrik seçilecek kişilerin sahip olmaları gereken özelliklerle ilgili, piskopos olacakların nitelikleri ile ilgili hükümler, bu konuda ayrı, özel bir düzenleme olmadığı için geçerliliğini sürdürmektedir. Bu nedenle 1862 Rum Patrikliği Nizamı’nın patriğin adaylığı ve onu seçecek olanların niteliği ile ilgili hükümlerinin hukuken geçerli olduğu ifade edilmelidir.

²⁹ Kurtuluş Savaşı sırasındaki Patrikhane’nin tutumu, Lozan (Lausanne) görüşmeleri ve sonrasına da yansımıştır. 1923 tarihli valilik yazısı ve bir müddet patriğe “baspapaz” şeklinde hitap edilmesinin arka planında, Patrikhane ve bu kurumu temsil eden Rum-Ortodoks patriğinin Kurtuluş Savaşı sırasındaki tutum ve davranışları bulunmaktadır.

³⁰ Konuya ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz: Osmanağaoğlu, a.g.e., s. 253-273.

Çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği üzere, Fener Rum-Ortodoks patriğinin hukuki statüsünün tespit edilebilmesi için, bu makalede özellikle Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Rum-Ortodoks patriğinde aranan nitelikler ve seçilme koşulları ile seçilme şekilleri ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu unsurlar, patriğin hukuki statüsünün tespitinde belirleyici olan temel unsurlar arasındadır. Konuya ilişkin olarak dikkate alınacak nizamname, *Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi*'dir. Bir önceki başlıkta da üzerinde durulmuş olan bu nizamnamenin bazı maddeleri Türkiye Cumhuriyeti döneminde de yürürlüktedir. Diğer bazı maddeleri ise, kendiliğinden hükümsüz kalmıştır. Söz konusu nizamnamenin ilk maddesinden itibaren, hangi maddelerinin yürürlükte olup, hangilerinin olmadığı ifade edilmeden evvel, nizamnamenin ilk faslının Fener Rum-Ortodoks patriğinin hangi usulle seçileceğini öngörürken, ikinci faslının, patrik olarak seçilecek kişide aranan vasıfları belirlediği, son faslın ise patriği seçecek olan "umumi meclise" ayrıldığı bir kez daha belirtilmelidir. On üç maddeden oluşan ilk faslın, birinci maddesine göre, patriklik makamında boşalma olduğunda, cemaat-i metropolidan (metropolitler meclisi / ruhani meclis / Sen Sinod) ve muhtelit (karma) meclis üyeleri tarafından, İstanbul'da bulunan "ehil ve erbap" bir metropolit patrik kaymakamlığına seçilip, durumun hükümete bildirilmesi üzerine, durumun onaylanması ve yeni patriğin seçilmesine dair emir verilmesiyle, patrik seçimine ilişkin prosedür başlayacaktır. Görüldüğü üzere söz konusu hüküm, patrik kaymakamının seçilmesine, karma meclisi de dahil etmektedir ki Patrikhane karma meclis toplayamayacaktır; öyleyse patrik kaymakamını (vekilini) metropolitler meclisi seçecektir; bu itibarla söz konusu hükmün bir kısmı yürürlükte iken, diğer kısmının yürürlükte olamayacağı belirtilmelidir. İkinci maddede *Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne tâbi bulunan metropolitlerin tümüne* mektup gönderilerek, piskopos rütbesine sahip ruhbandan patrikliğe ehil gördükleri kişinin adını bir kağıda yazıp, bu kağıdı mühürlü bir zarfa koyarak, kırk bir gün içinde İstanbul'a göndermelerinin bildirilmesi ve yirmi sekiz metropolitlik ahalisine yazı gönderilerek, *yirmi sekiz metropolitlik dairesinde bulunan ahalinin patriği seçecek mecliste birer vekil bulundurmaları için, avamdan uygun gördükleri kişilerin, belirli günde başkentte hazır bulunmaları* gerekliliğinin bildirilmesi öngörülmüştür. Madde metni, patrik seçiminde, ruhban olmayan Rum-Ortodoks tebaaya da seçim hakkı tanıyan nizamnamenin bu konudaki kabulünü yansıtmaktadır. Bu itibarla söz konusu hükmün, birinci madde hükmü gibi, sadece bir kısmının yürürlükte olduğu ifade edilmelidir. Bugün için Türkiye sınırları dahilinde bulunan metropolitlerin bu seçimde oy kullanabilmeleri gerekir; ruhban olmayan üyelerin patrik seçimine müdahil olamamaları itibarıyla, hükmün, patrik seçimi hakkını metropolitlere veren (metropolitlerle patrik adayları konusunda yazışmayı düzenleyen) kısmının yürürlükte olduğu belirtilmelidir. Üçüncü maddede ise cemaat-i metropolidan üyeleri ile İstanbul'da

bulunan metropolitlerin, patrik olarak seçilmeye layık gördükleri piskoposun ismini yazıp mühürledikleri varakayı, en geç seçim gününden beş gün öncesine kadar ulaştırmaları ve bu kağıtların da taşradan gelen oy pusulaları arasına koyulması öngörülmüştür ki bu madde, metninde ruhban olmayan seçmenlere ilişkin hüküm taşımadığı, prosedürün nasıl devam edeceğini gösterdiği için yürürlüktedir. Dördüncü madde, patrik seçimi için tespit edilmiş olan kırk bir günlük sürenin bitiminden beş gün evvel nizamname gereğince seçim meclisinde bulunması gereken ruhban ve avamdan üyelerin tümüne kaymakam tarafından davetiyeler gönderilmesi ve kendilerine kararlaştırılan seçim gününün bildirilmesi, seçim gününde davet edilenlerin tümü toplanma yerine gelip şahısları tahkik edilip onaylandıktan sonra, kapıların kapanmasının ardından, cemaat-i metropolidanın katibi ile hazır bulunanlar arasından seçilecek iki kişinin oy pusulası torbasını açarak saymaları gerekliliğini hüküm altına almaktaydı ki bu maddenin de ruhban olmayan üyelere dair düzenlemesinin dışında kalan kısmının yürürlükte olduğu belirtilmelidir. Prosedürün nasıl devam edeceğini gösteren beşinci madde ve altıncı madde yürürlüktedir. Patrik adayı olarak tespit edilen metropolitlerin isimlerinin bir deftere yazılarak, altının, meclis huzurunda, kaymakam, cemaat-i metropolidan ve meclis-i muhtelit tarafından imzalanarak mühürlenmesini öngören yedinci maddenin hükmü, karma meclisin imzasına ilişkin kısım hariç yürürlüktedir. Devam eden prosedürde, patrik adaylarının isimlerini içeren defterin Babıali'ye (Türkiye Cumhuriyeti Devlet yetkililerine) gönderilerek, bu defterden, Babıali'nin (Türk hükümetinin) patrikliğe ehil görmediği kişilerin isimlerini çıkartabileceğini hüküm altına alan sekizinci madde yürürlüktedir. Dokuzuncu ve onuncu maddeler adayların üç indirilmesini öngörmüştür. Bu maddelerdeki ruhban olmayan üyelere ilişkin cümleler dışında, madde hükümlerinin yürürlükte olduğu ifade edilmelidir. Çünkü söz konusu madde hükümleri gereği, halen patrik seçimine ilişkin prosedür devam etmektedir. On birinci madde, üç adaydan birinin patrik olarak seçimini düzenlemiş, seçimde oy kullanacak olan ruhban üyeler patriği seçmek üzere kiliseye gittiklerinde, ruhban olmayan üyelerin de kilisede hazır bulunmalarını öngörmüştür ki ruhban olmayan üyelere bahseden cümle hariç, söz konusu madde yürürlüktedir. Yine oy çokluğu sağlanamaması durumunu düzenleyen on ikinci madde de yürürlüktedir, on üçüncü madde ise seçilen kişinin patrikliğine ilişkin tasdik ve merasimini, Osmanlı Devleti teşrifat kuralları bağlamında öngörmüştür ki bu itibarla yürürlükte değildir. Seçilen patrik adayının, patrik olarak atanması, Türkiye Cumhuriyeti makamları tarafından gerçekleştirilecektir.

Bir önceki başlıkta da belirtildiği üzere, Nizamnamenin ikinci faslına göre, patrik seçilecek kişinin, olgunluk yaşına (sinn-i kemale) ulaşmış olması, piskopos rütbesine sahip bulunması, en az yedi sene aralıksız bir makamı dürüst olarak yönetmiş olması, ahlak ve adabının şaibe altında bulunmaması, eğer mümkünse fen, maarif, ilim ve kilise

kanunlarını bilmesi (hatta bu esaslarda kamil olması), gerek Patrikhane'yi, gerek (idaresi altındaki metropolitler ve diğer Ortodoks mezhebindeki müstakil) kiliseleri (mensup bulunduğu mezhebi sözle ve fiilen) her zaman ve her yerde himaye kudretinde bulunması, *patrik seçilmesini onaylayacak olan Saltanat-ı Seniyye'nin* (Türk hükümetinin) güvenini kazanmış olması, umum milletin güven ve itibarına layık olacak vasıflara ve şahsi onura sahip bulunması, hiç olmazsa *pederinden (babasından) beri aslen Osmanlı tebaası* olması³¹ zorunludur ki, nizamnamenin bu hükümleri günümüzde de yürürlüktedir. Ancak Osmanlı Devleti'ne ait ifadelerin yerlerini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ait ifadeler (kavramlar) almıştır. Örneğin, *Osmanlı tebaası* yerine geçecek olan ifade *Türk Cumhuriyeti Devleti vatandaşıdır*.

Nizamnamenin üçüncü faslı ise, patrik seçimi için oluşturulacak olan "umumi meclis"e dairdir ki bu faslın birinci maddesi uyarınca "umumi meclis" rahipler ve ruhban olmayanlardan (rehabin ve avam) oluşacaktı. İkinci madde rahiplerden mecliste bulunması gerekeni öngörürken, üçüncü madde ruhban olmayanlardan mecliste bulunması gerekenleri öngörmüştür. Bu itibarla söz konusu maddelerdeki ruhban olmayanlara ilişkin düzenlemeler hükümsüz olmakla birlikte, geri kalan kısımlar yürürlüktedir. Böylece patriği seçecek tek meclis kalmaktadır. Ruhbandan oluşan meclis. Bu meclisi de (cemaat-i metropolidan), İstanbul'da bulunan metropolitler ve Ereğli metropoliti oluşturmaktadır. Nizamnamenin üçüncü faslının son cümlesi ise seçim hakkının sadece Osmanlı tebaasına (Türk vatandaşlarına) ait olduğunu öngörmektedir ve yürürlüktedir.

Patrik seçimi prosedürüne ilişkin valilik tezkeresi de dikkate alındığında, söz konusu 1923 tarihli tezkerenin, *Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi'nin* konuya ilişkin hükümleri kadar ayrıntılı olmadığı hatırlatılmalıdır; seçime katılacak patrik adaylarının, Türk vatandaşı ve seçim sırasında Türkiye dahilinde görevli olmaları gerekliliğinin bildirilmesi ile yetinilmiştir.

1923 tarihli Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin patrik seçimi için aldığı kararda da patrik seçimine ilişkin prosedür, söz konusu nizamnamenin yukarıda açıklanmış hükümleri temel alınarak hazırlanmıştır. Şöyle ki Lozan Antlaşması'ndan sonra ruhani meclis, boş olan patriklik makamı için yapılacak seçimin şeklini içerir, 18 Teşrinievvel 1923 tarihli bir karar almıştır.³² Söz konusu kararın içeriği şu şekildedir:

"Patriklik yüksek makamının boş kaldığı 4 Teşrinievvel (Ekim) tarih (1923) ve 4810 no.lu Sen Sinod'un ta'mîmi ile iş'âr kılınmıştır. Bu kerre Patrikhâne, *sırf rûhânî ve kilise merkezi olmak sıfatındaki yeni durumu*

³¹ İbrahim Hakkı, *Hukuk-i İdare*, C. I, İstanbul, Karabet Matbaası, s.315.

³² Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," s. 347.

üzerine, yeni patriğin âtideki tarzda seçilmesinin kararlaştırıldığı tebliğ olunur:

1) Patrikhâne seçimine, doğrudan doğruya Patrikhâne'ye mensub olanlarla, bilfiil hizmette bulunan metropolitler ve başpiskoposlar katılacaklardır.

2) Bunların hepsi istisnasız ta'mîmîn tarih gününden i'tibâren 40 gün zarfında kendilerince uygun görülen adayın adını bir pusulaya yazıp, o pusulayı mühürlü bir zarf içine koyup ve üzerine 'oy pusulası ihtivâ ediyor' ibâresi yazıldıktan sonra Sen Sinod Reîsi olan Erdek Metropolitidi Kalinikos'a hitâben bir kapalı mektupla göndereceklerdir.

3) Patrik adayı olarak, yedi yıl hizmette bulunan metropolit ve başpiskoposlar gösterilecektir.

4) Oy pusulası, bu ta'mîmin tarihinden i'tibâren 41. günde İstanbul'da bulunan Metropolitlerin katılmasıyla Sen Sinod Meclisi'nde tasnif olunarak ve tasnif sonunda gerekli vasıflara sahip üç kişilik bir cedvel düzenlenecektir.

5) Bu üç adaydan biri, İstanbul'da bulunan metropolitlerle, Sen Sinod Meclisi tarafından Patrikhâne kilisesinde yapılacak rûhânî âyinden sonra kanûnî oylarla patrik seçilecektir.

Binâen'aleyh yukarıdaki mukarrerât gözönüne alınarak, belirtilen zaman zarfında her bir metropolitin, seçimlerin yapılması için oy pusulasını göndermesi beyân olunur".³³

Görüldüğü üzere Patrikhane'nin, "sadece ruhani sıfatı"na vurgu yapılarak, Rum Patrikliği Nizamatı'nda patrik seçimi için oy kullanmaları öngörülmüş olan ruhban olmayan Rum-Ortodoks cemaati üyelerinden hiç bahsedilmemiştir. Nizamnamedeki prosedürün tamamlanması için tespit edilmiş olan süre, burada da aynıdır. Yine patrik seçilecek kişinin yedi yıl hizmette bulunmuş olması gerekliliği de nizamnamenin ilgili hükmü ile aynıdır. Ancak patrik adaylarının ve onları seçecek olan ruhanilerin Türk vatandaşı olmaları gerekliliğinden söz edilmemiştir; ama bu gereklilik de valilik tezkeresinde bulunmaktadır. Fakat nizamnamenin ilgili hükmüne göre, patrik seçilecek kişinin, en azından babasından beri Türk (Osmanlı) vatandaşı olması öngörülmüştür ki bu ayrıntı da valilik tezkeresinde bulunmamaktadır. Neticede nizamnamenin patriğin (babasından beri) Türk vatandaşı olması gerekliliğine dair düzenlemesi yürürlükte ve ayrıntılı hükümler içeren nizamname hükümlerinden yürürlükte olanlar, valilik tezkeresini ve Patrikhane'nin 1923 tarihli kararını tamamlayacaktır. Bu itibarla *hukuki bağlamda*, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne patrik olarak seçilecek kişinin, babasından itibaren Türk vatandaşı olması gereklidir. Sonradan kazanılmış Türk vatandaşlığı, kişiye Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne patrik olma hakkını tanımaz.

³³ Şahin, a.g.e., s. 271-272. (Vurgu bana ait.)

Benlisoy ve Macar, günümüzde Fener Rum-Ortodoks patriğinin, Rum Patriklığı Nizamatı'nın ilgili maddeleri ve 6 Aralık 1923 tarihli valilik tezkeresini temel alan bir prosedür dairesinde seçildiğini belirtmektedirler.³⁴ Bu itibarla patrik seçimine ilişkin olarak, Osmanlı Devleti'nin Rum Patriklığı Nizamatı'nı kabulü öncesinde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de patriğin sadece ruhaniler tarafından seçildiği belirtilmelidir. Zira söz konusu kurum, herhangi bir dünyevi yetkiyi içinde barındırmadığı için, karar mekanizmasında, din adamı olmayan görevlilere de ihtiyacı yoktur.

SONUÇ

Bir anlamda Bizans'tan Osmanlı Devleti'ne miras kalan bir kurum niteliğindeki Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin patriği, Osmanlı Devleti'nde sadece dini lider değildi; aynı zamanda Rum-Ortodoks cemaatinin başıydı, cemaatinin, devlet mekanizmasında temsilcisiydi. Cemaati üzerindeki otoritesi, imtiyaza varan yetkileri bulunduğu gibi, cemaatinin bütün halinde ve cemaat üyelerinin teker teker hal ve hareketlerinden, Osmanlı siyasi iktidarına karşı sorumluydu. Günümüzde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kurumu olan Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin başında bulunan Rum-Ortodoks patriğinin, hangi hukuk normlarına uyruk olarak seçileceği ve patrik olarak seçilecek kişide aranılan nitelikler, onun Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk sistemi içerisindeki hukuki statüsünü de ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti döneminde ruhani vasıflarının yanında (dini aidiyetleri ile ifade edilen) bir cemaatin (*Rum-Ortodoks*) başı olan patrik, modern seküler Türkiye Cumhuriyetinde, bünyesinde, sadece Hıristiyanlık dinine ait bir mezhebin (Ortodoks mezhebinin) ruhani liderliğini barındırmaktadır. Yasalar karşısında bireysel olarak sorumludur. Kendisini ruhani lider olarak kabul eden bireylerin eylemlerinden dolayı, herhangi bir sorumluluk taşımamaktadır. İnsan hak ve hürriyetleri teorisi bağlamında, bireyin, cemaatin önünde olduğu "yeni zamanlar"da, patriğin ruhani vasfı ve ikametgahının bulunduğu devletin hukuk sistemi, ona bir topluluğun siyasi lideri olma vasfını tanımamaktadır. Manevi gücü, dinî, ruhani lider olmasından kaynaklanmaktadır. Fener Rum-Ortodoks patriğinin günümüz pozitif hukukunda geçerli olan (hukuki) statüsü için, Osmanlı Devleti'nin 1839 Tanzimat Fermanı'nı takip eden modernleşme, başka bir ifade ile son döneminin de hazırlık dönemi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Şöyle ki çalışmanın içeriğinde de vurgulandığı üzere,

³⁴ Benlisoy/Macar, a.g.e., s. 60. Günümüzde patrik adına bir metropolit tarafından yönetilen İstanbul başpiskoposluğu bölgesine giren semtler ve Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı metropolitliklerle başpiskoposluklar için bkz.: a.e., s. 60-63. Eserde Patrikhane'ye bağlı olduğu ifade edilen, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmayan başpiskoposluklar da listeye alınmıştır. (a.e., s. 62-63.) Konu bağlamında ayrıca bkz: Şahin, a.g.e., s. 344-345; Özel, Sibel, *Fener-Rum Patrikhanesi ve Ruhban Okulu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 108, dn: 336.

Osmanlı Devlet mekanizmasına ait bir kurum olan Patrikhane'nin ve başında bulunan patriğin hukuki statüsünde, Osmanlı Devleti'nin Klasik döneminden Tanzimat dönemine geçiş ve sonrasında farklılıklar söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, 1839 Tanzimat Fermanı sonrası, hukuki bakımdan, bu kurumun başında bulunan patriklerin yetkilerini azalttığı belirtilmelidir; çünkü Osmanlı Devleti, bu dönemde, *Osmanlılık, İslâmcılık, Batıcılık, Türkçülük* gibi fikir akımlarının eşliğinde, Tanzimat, Islahat fermanlarının, anayasaların ilanı ile yaşanan süreçte, Patrikhane ve dolayısıyla başındaki Rum-Ortodoks patriği, sadece "dini yetkiler" kullanan bir kurum haline getirmek istemiştir. Klasik dönemde, cemaate bırakılmış çoğu yetki "imtiyaz", devletin modernleşme döneminde Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin yetki alanından çıkartılmak istenmiştir. Modernleşme çabasındaki devlet, tebaasının bir kısmı ile arasına giren bu kurumun hukuki yetkilerini olabildiğince azaltmak eğilimindeydi. Bu öngörü, ancak aşama aşama ulaşılabilecek bir gelişimin sonucu olabilirdi. Yüz yılların beraberinde getirdiği kabullerle mücadele edilerek, dönemin şartlarının da elverdiği oranda, bu maksat, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında, bir miktar hayata geçirilebilmiştir.

Ancak şu durum da gözden kaçırılmamalıdır ki Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde düzenlenmiş olan Rum Patrikliği Nizamı bütün olarak incelendiğinde, bu düzenlemenin, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin ve dolayısıyla Fener Rum-Ortodoks patriğinin statüsünü öngörürken, Osmanlı Devleti'nin Klasik döneminden (dolayısıyla bir manada da Bizans'tan) gelen, geleneksel hukuki tasarruf ve zihniyetin etkisi altında olduğu da görülmektedir. Özellikle çalışmanın konusu olan patrik seçilmesine ilişkin hükümler ve patrik olacak kişinin sahip olması gereken nitelikler bakımından asırlarca uygulanmış olan geleneğin takip edildiği belirtilmelidir. Bu tespit yapılırken karma meclisin varlığı da unutulmamıştır. Bu meclisin varlığı, yani Patrikhane'nin yönetimine ruhban olmayan cemaat üyelerinin dahil edilmesi, içinden geçilen dönemin, sosyal, siyasi, ekonomik özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın içeriğinde de ifade edildiği üzere, günümüz Türk pozitif hukuku bakımından yasa hükmündeki Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kurumu olan Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin başında bulunacak olan Fener Rum-Ortodoks patriğinin taşıması gereken nitelikleri ve ne şekilde seçileceğini öngörmüştür. Bu nizamnamenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkeleri, dolayısıyla Anayasaya ile bağdaşmayacak hükümleri, kendiliğinden hükümsüz kalmıştır. Son başlıkta da ayrıntılı olarak ifade edildiği üzere, yürürlükte olan hükümler ise, patriğin sahip olması gereken nitelikleri ve (karma meclise ait hükümler hariç olmak üzere) seçilme usullerini öngörmektedir. 1923 tarihli Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin patrik seçimi için aldığı karar ve 6 Aralık 1923 tarihli

valilik tezkeresi de aslında yasa hükmündeki Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi'nin hükümlerini takip etmiştir. Çünkü Cumhuriyet sonrasında, hakkında kanun niteliğinde herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamış, bir kurum olan Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin, statüsünü, işlevini, yönetim mekanizmasını, iç hiyerarsisini, görevlilerin makamlarına nasıl atanıp nasıl azledilebileceklerini gösteren bir teşkilat yasasına tâbi olması gerekir. Bu konuları düzenleyen hukuk normları, Rum Patrikliği Nizamatı'nın zımnen ilga edilmemiş, ya da kendiliğinden hükümsüz kalmamış kısımlarıdır. Örneğin, Patrikhane teşkilatının temel birimlerinden biri olan ruhani meclisin yapısını bu nizamname öngörmektedir ve nizamnamede öngörüldüğü gibi, bugün de Fener Patrikhanesi'nin ruhani meclisinde on iki üye bulunmaktadır. Patrik seçim usulü ve patrik seçilecek kişinin hangi niteliklere sahip olması gerektiği de nizamnamede ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Ancak bugün toplanması mümkün olmayan karma meclise, Osmanlı Devleti döneminin şartlarında patrik seçiminde yer verilmiştir, öyleyse karma meclise dair cümleler hükümsüz kabul edilerek, hükmün geri kalanının yürürlüğünün kabulü gerekir. Zira Patrikhane de, patrik seçimine ilişkin 1923 tarihli kararında bu yaklaşımda olmuş, Rum Patrikliği Nizamatı'nın patrik seçiminde ruhban olmayanlara verdiği rolü yok hükmünde sayarak, sadece ruhbanın patriğin seçiminde görevli olduğunu açıklamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Reşit, *Ekalliyetlerin Himayesi*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1933.
- Benlisoy, Yorgo/Macar, Elçin, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996.
- Berkes, Niyazi, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, 2. baskı.
- Bozkurt, Gülnihâl, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, 2. baskı.
- Düstur, I. Tertip, C.II.
- İbrahim Hakkı, *Hukuk-i İdare*, C. I, Karabet Matbaası, İstanbul.
- İksel, Settar F., "İstanbul Rum Patrikhanesi," Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 62, Kasım 1972.
- Joseph von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Çev.: Mehmet Ata, özetleyerek yeniden yazan: Abdülkadir Karahan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, 4. baskı.
- Kenanoğlu, Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
- Şahin, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi Ve Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 2. baskı.
- Osmanağaoğlu, Cihan, *1862 Rum Patrikliği Nizamatı Çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010
- Özel, Sibel, *Fener-Rum Patrikhanesi ve Ruhban Okulu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.